

ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԱՆՅԱՆՈՒ ՕՐԵՐ . . . Յաշմատեան Գա-
տրէոյի գրական երկերը 1892—1894. Վ.
Մալեգեան. Տպ. Փարիզ. Գեղարուստական
Հայ Տպարան, 1927. 16⁰ էջ 192. Դին Ճրանգ. 15.

Գեղապաշտ քանասանդի մը ճաշակով աղուր-
ցած հրատարակութիւն մը: Ա. Չալանեան, յիշելով
իր «պատմութեան էն աղուր օրերէն մէկ րանին»
կը պատմագրէ ու կը նկարագրէ Կ. Պոլսի մէջ հայ
կեանքին այն շրջանը, ուր խումբ մը գաղափարակից
երիտասարդներ քով քովի եկած, ժամանցներ մը
ստեղծելու են սիրուն եւ հասելիք:

Վ. Մալեգեան ինքն ալ, յետագարծ ակնարկով
մը, կը փոխադրուի 1892ի Գատրգիւղի հայաբոյր
միջնորդը եւ կը ջղալցնէ իրենց հաւարայթներուն
նեղքին կեանքը:

Կ. Պոլսի «փորձանքաւոր» միջավայր մըն է ար-
թնեցող չափահասներուն համար, եւ փորձանք ան-
խուսափելի է մանաւանդ այն երիտասարդներուն, որ
մարմնի համոյքին զոհելու համար իրենց մարտը
արկունք եւ իրենց հայրենի քաղաք, խելքէն աւելի
եռանդ եւ կիրք ունին:

Գատրգիւղի գրական երեկոյթը սարքող երիտա-
սարդներու մէջ խելք եւ զգացում միանգամայն կը
գործեն, եւ զիրենք կը հաւարեն սալօնի մը մէջ
ուր արդէն Գեղեցիկը կը թեւածէ, զգուշով կազմա-
ւորուող գեղատեսչիկ ճաշակները, իրենց գրական,
բանաստեղծական, երաժշտական ձգտումներուն մէջ:

Կ'արժէ որ այսպիսի ժամանցներու վիայող
զիրք մը հրատարակուի. կամ թէ այսպիսի զիրք
մը նշանակութիւն մը ունի* Կ. Պոլսի հայ գրակա-
նութեան տեսակէտէն:

Արդէն տակէ տարրեր զիտակէաւ մը նայուած
տեսն* այս օրուն հատորիկը պիտի կորսնցնէ իր
նշանակութիւնը: Ընդհակառակը երբ զիտենք թէ
1892—94, Գատրգիւղի գրական երեկոյթները ոգե-
ւորող երիտասարդներէն ողջ մնացողներ մա՛րդ ե-
ղած են, իրենց հետ հասունութեան վերին աստի-
ճաններուն քարծրացնելով* խօսքի, գրչի եւ զիրքի
գեղարուեստը, եւ ողջմտութեան զրօշը բարձր բռնած
են ազգային գործունէութեան մէջ, ի հարկէ հասու-
նութեան այս ատոր եւ բեղուն հունձքին ու հա-
սոյթին մէջ իրաւունքի բաժին մը ունին Մալեգեանց
սալօնին գրական երեկոյթները:

Գրչի եւ մտքի սիրուն խաղերուն քով կենդա-
նացող յուսանկարներ, կ'աւելցընեն հրապոյրը այս
հատորիկին:

Ես որ Մալեգեանները ճանչցայ Սամսոնի մէջ,
սկսեալ 1897էն, թղթատելով այս գեղատալ էջերը,
կ'զգամ թէ ինչպիսի չեքմիկ եւ մտերմիկ շունչ մը
ոգնուորած է զանոնք:

Այս էջերուն ամէնէն հարագտա իմաստը նոյն
ինք Վ. Մալեգեանն է որ կրցած է արտայայտել սա-
րանի մը տողերու մէջ.

— «Ամեն ալ իմաստ կապուած էինք ա-

նեկիւղ սիրով եւ անեղծ խանդով: Մեր կեան-
քը, անաստական, բնասեկան եւ ազգային եռ-
գեղով գեա չամպտած, կ'անցնէր խոցը եւ
անայայտ մտեմտութեան մը մէջ, զոր կը զար-
դաւէր ցար զրժող անպատ գուարութիւն
մը» (էջ 185):

Մարտը ընկերակցութիւնը երիտասարդներու
մէջ* ամէնէն իրական Գեղեցկութիւն մըն է: Մտ-
քուր ո՛չ միայն ընկերային յարաբերութեան կողմէն,
որ ինքնին ամբաբաւակ մըն է երիտասարդական զայ-
թումներու եւ մոլորումներու զէմ, այլ նաեւ առաջ*
ազգային ձգտումներով ու ծառայութիւններով:

Մեր ազգային կեանքը, այսօր արատաւորուած
անհաստատի հայաժանրի մը տուայտումներէն, այդ
հալածանքներէն ճողոպրողներու ուսերուն վրայ կա-
պարի պէս ծանրացուցած է պատասխանաբաւ-
թիւններն ու հոգերը, մանաւանդ մեր զոյումեան
պայքարին հոգերը: Ո՛րչափ պէտք ունինք այսօր ալ
«ցար զրժող ա՛յն անպատ գուարթութեան» քով
կ'ոգնուորուէր Գատր գիւղի գրական երեկոյթներուն
մտերմ երիտասարդութիւնը:

Կրտսնէր թէ այս հատորիկը բաւական պի-
նախստ է ինքնին րանի որ մեր գրքը
երիտասարդութեան հետ է:

Իսկ հիմայ մեր երիտասարդներ ի՛նչպիսի երե-
կոյթներու մտեմտացած են:

Գիտնէր այս հարցումին շիտակ պատասխանը:

Վ. ԼԵՆԻՆ Համարածումեան, ԳԻԻՂԱՇԵ-
ԽԱՐԺ, Գաւառական, Ազգագրական Ռուս-
ճափագրիւն. Տպ. «Տարք», Փարիզ, 1927. 8⁰ էջ
280. պատկերագրողը եւ վերջն ալ քարտէս մը, «Մե-
րասիոյ ճրջանը». Հրատ. Կովտունի «Վերաշինաց
Միութեան». Մատենաշար Թիւ 1:

1915 ի հայաժանրներուն հեռեւանքներէն մէկը
եղաւ մշակումը մասնագրական նոր ճիւղի մը, որ
է այդ հայաժանրներուն պատմութիւնը, բռնի թող-
ւած լրումը հայ քաղաքներու եւ գիւղերու տեղա-
գրութիւնը, ազգագրութիւնը ժողովուրդին, եւ այլն:

Հայը ի՛նչ որ կորսնցուց Թիւրքիոյ մէջ, եւ ի՛նչ որ
կրեց իր կորստանքներուն հետ, այս բոլորին հարազատ
մէկ պատմութիւնը գրել եւ վիճակագրութիւնը կազ-
մել, արժէքաւոր աշխատութիւններ են իբր, ար-
ժանի* անվերապահ գնահատանքի մը եւ քաջալի-
րութեան. այնպէս որ ա՛յս տեսակէտէն ունէ՛ գործ,
ի՛նչ ալ եղած ըլլայ տօտը ծաւալն ու ծրագիրը,
թանկագին նպաստ մըն է «Թիւրքիոյ» Հայոց ժամա-
նակակից լրագրատըր Գաստութեան մը, որ անշուշտ
գրուելու է օր մը:

Վ. Համարածումեանի ԳԻԻՂԱՇԵՒԱՐԺը մէկն է
այդ նպատանքներէն, սիրուն տպագրութեամբ, շքեղ
կողով եւ մեծաշունչ տխրոտով, պատմական
ազգագրական ռուսմեասիրութիւնը:

Բայց երբ կը կարգաւ գիրքը, կ'զգաս թէ պատ-
րանքի մէջ ես պատմութիւն, ազգագրութիւն ու
սոցիալականութիւն խոշոր բառերը պահիկցած են
զորմէն մէջ. թէ եւ Վ. Համարժեքման իր երկու
խօսքին մէջ, **Գիւղացիութեան** ծակաւոր գրաւման
այդ խոշոր բառերուն հարկադրած պատմաւոր կեր-
պով մը ուզած է չարտարել՝ յայտարարելով թէ
Ներկայ աշխատութիւնը համեմատ փորձ մըն է Սե-
րաստիոյ նախնայի եւ, ժամանակակից, Հայկի
զաւարակի բազմազան հոգաւոր հայտնաբեր-
ական հետաքննարկութեան (էջ Բ-Գ)։

Պէտք է խոստովանել որ այս բոլոր նիւթերն ալ
շօշափուած են, եւ երանի՜ թէ Վ. Համարժեքման
իր շօշափած նիւթերը նկարագրելու պարզապէս, ա-
ռանց միտումի (tendence), եւ առանց խորհրդա-
յութիւններու, ըլլայ պատմական, ըլլայ փիլիսոփա-
կական եւ ընկերայինական, եւ այսպէս ընելով՝ իր
քննած նպատակ մըն ժամանակակից պատմութեան,
շատ աւելի արժէքաւոր արժի ներկայանար, իրեն
մշակելի եւ ուսումնասիրելի նիւթեր, եւ արդէն **Գիւ-
ղացիութեան** րոյնդակութիւնը այս նիւթերու կող-
մէն ունի արժէք մը եւ ոչ թէ զանոնք ներկայացը-
նելու անհաւանական։

Երանի՜ թէ այսօրի գիրքը գրողներ պարզա-
պէս իրենց նիւթերը հաւաքելին եւ դասաւորելին զա-
նանք, իրեն թանկացին ատարցներն որպէս զի պատ-
մագրութեան եւ ազգագրութեան մէջ ձեռնմշտներն օգ-
տուէին ասոնցմէ, բուն պատմութիւնը զրնելու հա-
մար. մինչ իսկ խորհրդածութիւններ եւ միտումնա-
ւոր ստեղծումներ կ'սպաննեն այդ նիւթերը։

Պատմական նիւթեր մշակելու համար երկրոր-
դական աղբիւրներ բռնական չեն։ Զոր օրինակ Սե-
րաստիան պատմութեան մէջ՝ զուխը շատ ճշգիւմ է։
Համարժեքմանն այն իսկ ծանօթ չէ Անդրկասեան
Գերագոյնագրի **Պատմութիւն տակնաւոր Բաղա-
ւոյն Սերաստիան** եւայն, անուն գործին (Տպ. Վե-
նետիկ, 1911), որ թէ եւ բանարարութիւն մըն է եւ
միանգամայն ոչ անկողմնակալ գործ մը, բայց պատ-
մական նիւթերու կողմէն մեծապէս կրնար օգտա-
կար ըլլալ Համարժեքմանին, իսկ ազգագրական նիւ-
թերը մշակելու համար կ'արժէր հետեւիլ Բրոքի. Գ.
Խոսքնաւորի ծրագրին։

Գիւղացիութեան լեզուն ուսուցիկ է գիրքին
ա՛յն մասերուն եւ հատումներուն մէջ, ուր խոր-
հրդածութիւններ կան, յիշատիական-կուսակցա-
կան ճրարարակագրութեան ոճով ու շեշտով, որոնք
հաստատարակ եղած են այլ եւս։ Վիճակագրական
ու նկարագրական մասերուն մէջ պարզ է հայելներ։

Պատմական անճշգրտութիւններ եւ հակասութիւն-
ներ ալ ինչ չեն այս հատորին մէջ. բայց հակառակ
ասոնց, անգամ մըն ալ բռնել թէ **Գիւղացիութեան**
արժէք մ'ունենցող աշխատութիւն մըն է իր բովան-
դակած տեղագրական, կենսագրական, վիճակագրա-
կան, եւայն նիւթերուն համար։

Բ. Ե.

ՊԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱՐՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

Ե.

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԵՍ Բ. ԹԼԿՈՒՐԱՆՅԻ

1899 թ. 26 Ե. — № 1525

Թիւրքանցին ծանօթ է իրրեւ տաղասաց
բանաստեղծ։ Իր տաղերը սիրուած են ժողովուր-
դի կողմէն եւ շատ տարածուած։ Հետեւաբար
Թիւրքանցին մինչեւ հիմայ ալ ուսումնասիրուած
է իրրեւ Բանաստեղծ քան թէ իրրեւ Կարողիկոս։
Բանաստեղծ Թիւրքանցին ալ, սակայն, ճիշդ չէ
բնութեամբ զինքն ուսումնասիրողներու կողմէն։
Վառելի եղած պնդատուներուն մէջ չափաւո-
րին բոլոր չափազանցութիւններ կան։ Ասկէ դատ,
սմանք Թիւրքանցին արուեստին մարդկայնու-
թիւնը շփոթած են մարմնաւոր կիրքերու հետ,
եւ այս անհակէտէն, զոր օրինակ, Օրմանեան եւ
Անանիան, մեծ անիրաւութիւն բրած են Թիւ-
րքանցին բանաստեղծին անմէ ու արուեստը
քննադատելու ատեն։

Թիւրքանցին իրրեւ բանաստեղծ ա՛յնքան
գրաւոր եղած է իր ժողովուրդին եւ զինքն ու-
սումնասիրողներուն աչքին, որ իր կաթողիկո-
սական պատմութիւնը անծանօթ մնացած է։
Մինչ Թիւրքանցին երեսուն վեց տարի վա-
րած է Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը, եւ ան-
շուշտ, ողջմտութեան բոլորովին հակառակ է
կարծել թէ այդ երկար տարիներ անգործ ու ա-
պարդիւն անցած ըլլան։ Իրողութիւնը այն է
սակայն որ Բանաստեղծ - կաթողիկոսը գործունե-
այ ճոգեւորական մը եղած է, եւ իր բանաստեղ-
ծի խառնուածքը աւելցուցած է իր ճոգեւոր
բարձրագոյն պաշտօնին հմայքը։

Որպէսզի կարենանք Թիւրքանցին պատ-
կերացնել այնպէս ինչպէս որ կը ներկայանայ
ան մեզ իր բանաստեղծութիւններուն եւ իր
պաշտօնավարութեան մէջ, պէտք է ուսումնա-
սիրել իր մագուստը, իր Բանաստեղծութիւնը եւ իր
Կարողիկոսութիւնը։

ԻՐ ՆԱԳՈՒՄԸ

Յովհաննէս Բ. Կիլիկիոյ իր տաղե-
րուն մէջ ինքզինքը կ'անուանէ Թուրքուանցի,
Թուրքուանցի։

Ո՛րք է Թուրքուանցի կամ Թուրքուանցի, կամ
Թուրքուանցի, կամ Թիւրքուանցի կամ վերջապէս՝ Թիւ-
րքուանցի, որ կը յիշուի իրրեւ ան և զիլղաւաղաւ։

Մեր մասնագրութեան մէջ Թիւրքանցին ա-
ռաջին անգամ կը հանդիպինք Ներսէս Շնորհա-
ւի առեւ, որ իր եզրօր Գրգորիոս կաթողիկո-
սի (1113 — 1166) հրամանով դաւանաբանական
թուղթ մը գրեց թի խնդրով ուղարկեց աստուածաբան